

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ФІМЕНКО Наталія Василівна

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУРДОПЕДАГОГІКИ
У ТВОРЧІЙ СПАДШИНІ О.І.ДЯЧКОВА

ІЗ.00.03 - спеціальна педагогіка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Єрлиця -

Київ - 1994

Дисертація є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України.

Науковий керівник - дійсний член АПН України,
доктор педагогічних наук,
професор
ЯРМАЧЕНКО Микола Дмитрович

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук,
професор
БОНДАР Віталій Іванович
- кандидат педагогічних наук,
доцент
КОЛЕСНИК Іван Пантелійович

Провідна установа - Слов'янський державний
педагогічний інститут

Захист відбудеться 24 грудня 1994р. о 14
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.33.02 в
Українському державному педагогічному університеті
імені М.П. Драгоманова /252030, м.Київ, вул.Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці
Українського державного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова.

Автореферат розісланий 25 листопада 1994р.

Вчений секретар с.п.
спеціалізованої вченої ради с.п. Б.П. СИНЬОВА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Розбудова України як незалежної, демократичної, правової держави потребує створення відповідної системи освіти. Державною національною програмою з освіти передбачене сприяння фізичному, психічному здоров'ю молоді, врахування потреб індивідуальної корекційно-компенсаційної спрямованості навчання і виховання дітей з вадами психофізичного розвитку. До цієї категорії належать і діти з стійким порушенням слуху.

Вивченням причин вад слуху у дітей, стану залишкової слухової функції, своєрідності психічного розвитку, особливостей процесу навчання та виховання даної категорії учнів, формування у них засобів спілкування і, зокрема, словесної мови, підготовки до самостійної трудової діяльності та інших важливих проблем займалися відомі вчені-сурдопедагоги, в основному працівники колишнього Науково-дослідного інституту дефектології АПН СРСР (Бельтюков В.І., Боскіс Р.М., Власова Т.О., Гозова О.П., Дячков О.І., Зиков С.О., Зикеев А.Г., Коровін К.Г., Корсунська Б.Д., Кузьминова О.П., Марциновська Є.М., Морозова Н.Г., Нейман Л.В., Рау Ф.Ф., Розанова Т.В., Тигранова Л.Й., Шиф Ж.І. та ін.). Проведено ряд ґрунтовних експериментальних досліджень з питань загальнопедагогічного та методичного характеру, результати яких висвітлені у численних наукових працях (Волкова О.О., Григор'єва Т.О., Бикова Л.М., Комаров К.В., Нікітіна М.І., Слезіна Н.Ф., Титова М.Ф., Тимохін В.П. та багато інших).

Вагомий внесок у розвиток сурдопедагогічної теорії внесли і сурдопедагоги України (Бойко К.Д., Гольдберг А.М., Гроза Е.П., Гуслистый П.Г., Засенко В.Б., Засенко Н.Ф., Коберник Г.М., Колесник І.П., Краєвський Р.Г., Лебедева Л.С., Лобурець І.М., Луцько К.В., Марчук Т.Ф., Пушін Е.І., Фомічова Л.І., Шермет М.К., Ярмаченко М.Д. та ін.).

Особливе місце серед прогресивних діячів дефектологічної науки посідає Олексій Іванович Дячков. Він залишив велику педагогічну спадщину, де ґрунтовно висвітлені важливі питання навчання і виховання аномальних дітей. Значна увага приділена в ній різним аспектам проблеми навчання і виховання дітей з недоліками слуху. І тому не випадково майже в усіх наукових працях з сурдопедагогіки робляться ті чи інші посилання на окремі положення О.І. Дячкова. Однак його педагогічні погляди ще не були предметом спеціального науково-педагогічного вивчення. Відсутній цілісний аналіз його педагогічної творчості.

Успішне розв'язання сучасних завдань у галузі спеціальної педагогіки передбачає глибоке вивчення та творче використання прогресивної педагогічної спадщини минулого. Дослідження різносторонньої освітньої діяльності та педагогічних поглядів відомих сурдопедагогів є одним із важливих напрямів педагогічної науки. Це в першу чергу стосується видатного вченого-дефектолога Олексія Івановича Дячкова, ім'я якого відоме у багатьох країнах світу. Він заклав фундамент і дав теоретичне обґрунтування сурдопедагогіки як самостійної наукової галузі. Досить багатоплановою є його науково-педагогічна спадщина.

Значний вплив мав О.І. Дячков на розвиток сурдопедагогічної теорії і практики в Україні. І нині не втратили значення його погляди на можливість і своєрідність розвитку осіб з вадами слуху, визначені ним специфічні особливості процесу навчання глухих учнів та розв'язані ним проблеми дидактики спеціальних шкіл. Значна частина його наукових праць стала бібліографічною рідкістю, що не дає можливості широкій сурдопедагогічній громадськості знайомитися з його раціональними педагогічними ідеями, результатами експериментальних досліджень та теоретичними висновками.

Життя, громадсько-освітня діяльність та педагогічні ідеї О.І.Дячкова заслуговують на самостійне наукове дослідження. Водночас це дає можливість на значному історичному матеріалі простежити і складний шлях розвитку вітчизняної сурдопедагогічної теорії та практики. Все це і обумовило вибір теми. Дане дослідження ми розглядаємо як початок вивчення педагогічної спадщини видатних вчених-сурдопедагогів, що безперечно збагатить сурдопедагогічну теорію та сприятиме удосконаленню практики навчання і виховання осіб з вадами слуху.

Об'єктом дослідження була педагогічна діяльність та творча спадщина О.І.Дячкова.

Предметом дослідження стало вивчення теоретичних проблем сурдопедагогіки (сутність глухоти та її вплив на розвиток особистості, різні аспекти навчання і виховання глухих дітей, історія розвитку сурдопедагогічної науки), які є в науковій спадщині О.І.Дячкова.

Мета дослідження полягала в тому, щоб визначити внесок О.І.Дячкова в теорію і методику навчання глухих дітей, в становлення і розвиток сурдопедагогіки та історії сурдопедагогіки як наукових галузей.

Виходячи з наміченої мети, ми намагалися вирішити такі завдання:

- вивчити і охарактеризувати громадсько-педагогічну діяльність О.І.Дячкова та передумови становлення його педагогічної концепції;

- проаналізувати погляди О.І.Дячкова на особливості і можливості розвитку глухих дітей;

- виявити і розкрити його основні дидактико-методичні положення щодо процесу навчання глухих;

- визначити вплив науково-педагогічної спадщини О.І.Дячкова

на становлення і розвиток сурдопедагогічної теорії та практики в Україні.

Теоретико-методологічною основою дослідження є філософські і педагогічні концепції про мету виховання і фактори розвитку особистості та вплив спадковості, середовища і виховання на її формування; фізіологічне вчення про пластичність нервової системи та взаємодію аналізаторної системи в людському організмі; положення вітчизняної дефектології про складну структуру дефекту (первинний дефект і вторинні відхилення), соціальну та біологічну компенсацію вад фізичного та розумового розвитку. Особливе значення для нас мали теоретичні положення сурдопедагогічної науки про причини виникнення вад слуху, їх профілактику, методи реабілітації та про особливості і можливості розвитку осіб з вадами слуху. У процесі дослідження ми керувалися Законом України "Про освіту", Державною національною програмою "Освіта", концепцією розвитку дефектологічної науки в Україні, установками української держави щодо виховання та навчання дітей і молоді, зокрема тих, що мають вади у психофізичному розвитку.

У процесі дослідження громадсько-педагогічної діяльності та теоретичної спадщини О.І.Дячкова ми керувалися принципом історизму. Нами широко використовувалися такі методи: теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, історико-педагогічний аналіз наукових праць О.І.Дячкова та архівних матеріалів, теоретичне узагальнення і систематизація окремих фактів та іншого інформативного матеріалу.

Наукова новизна і теоретична значимість дослідження полягає в тому, що в ньому в узагальненому і систематизованому вигляді розкривається сутність педагогічних ідей О.І.Дячкова, визначається вклад видатного вченого у становлення сурдопедагогіки як науки

та висвітлення ним історії сурдопедагогіки.

Дане дослідження розширює і конкретизує наявні знання про розвиток вітчизняної теорії і практики навчання та виховання глухих дітей.

Дослідження дає змогу глибше і всебічніше оцінити особистість та творчу педагогічну спадщину О.І.Дячкова.

Практична значимість роботи полягає у тому, що основні положення дослідження та висновки можуть бути використані при читанні відповідних спеціальних навчальних дисциплін на дефектологічних факультетах педагогічних університетів та інститутів (сурдопедагогіки, історії сурдопедагогіки, основ дефектології, спецкурсів та спецсеінарів), при підготовці навчально-методичних посібників, наукових праць, дефектологічних словників та довідників.

Прогресивні ідеї, важливі методичні рекомендації, навчальні посібники та підручники О.І.Дячкова можуть бути творчо використані на сучасному етапі у сурдопедагогічній практиці. Узагальнений матеріал щодо принципів, методів та форм організації навчання може бути корисним як для науковців, так і для сурдопедагогів-практиків.

Вірогідність і обґрунтованість виконаної роботи забезпечується тим, що всі її положення є результатом спеціально проведеного історико-теоретичного аналізу літературних джерел, у процесі якого співставлялися та узагальнювалися різні факти і відомості.

Основні положення дисертації відображені у доповідях на засіданнях лабораторії історії педагогіки Науково-дослідного інституту педагогіки АПН України, наукових конференціях викладачів дефектологічного факультету Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова та у публікаціях автора.

На захист виносяться такі положення:

- глибоке вивчення особливостей глухих дітей та закономірнос-

тей їхнього розвитку дало змогу О.І.Дячкову обґрунтувати справді науковий підхід до визначення предмета та завдань сурдопедагогіки як самостійної наукової галузі;

- О.І.Дячковим розроблені та науково обґрунтовані основи спеціальної дидактики;

- педагогічна спадщина О.І.Дячкова помітно збагачує скарбницю знань про історію зарубіжної та вітчизняної сурдопедагогіки і сприяє ефективному розв'язанню актуальних проблем сучасної сурдопедагогічної теорії та практики;

- наукова і організаторська діяльність О.І.Дячкова мала значний позитивний вплив на становлення і розвиток сурдопедагогічної теорії та практики в Україні.

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку основної використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методологічну основу, методи дослідження, розкрито науково-теоретичну новизну та практичне значення результатів дослідження, викладено зміст положень, що виносяться на захист.

У першому розділі - "Становлення О.І.Дячкова як вченого-сурдопедагога" - простежується формування та розвиток педагогічних поглядів О.І.Дячкова. Тут дається характеристика його громадсько-освітньої діяльності, що розпочиналася з кінці 20-х - на початку 30-х років у складних умовах боротьби з дитячою дефективністю та безпритульністю. Це був перший організаційний період у створенні державної системи освіти для осіб з вадами фізичного та розумового розвитку різних вікових категорій.

Не дивлячись на те, що питання про організацію навчання і

виховання аномальних дітей у державних закладах народної освіти широко обговорювалося на з'їздах і конференціях (1920, 1924, 1929 рр.) і приймалися відповідні рішення та урядові постанови, мережа спеціальних навчально-виховних закладів зростала надвичайно повільно. Це було характерним для всіх республік колишнього Союзу (в тому числі і для України). Гальмівним фактором виступали важкі економічні умови країни, недостатня увага до цих проблем з боку органів народної освіти, відсутність ґрунтовної теоретичної розробки актуальних дефектологічних проблем в наявній літературі. О.І.Дячков свідомо обрав професію дефектолога, закінчивши дефектологічне відділення 2-го Московського державного університету та аспірантуру на кафедрі сурдопедагогіки і логопедії. В 1934 році він успішно захистив кандидатську дисертацію і став одним з перших дипломованим вченим-сурдопедагогом.

Особливо широкі можливості для наукового зростання та формування педагогічної концепції О.І.Дячкова як дефектолога відкрилися з 50-х років, коли він став директором Науково-дослідного інституту дефектології АПН СРСР, що був координаційним центром всієї дослідницької роботи у галузі дефектології. Колектив інституту під керівництвом О.І.Дячкова значно розширив коло наукових проблем. Тут сформувалася велика група наукових працівників, які проводили комплексну розробку актуальних питань у галузі спеціальної психології, педагогіки, клінічного та фізіологічного вивчення аномальних дітей. Результати цих досліджень одержали широке визнання і в нас і за кордоном.

Нагромадження наукових даних з проблем вивчення, навчання і виховання аномальних дітей вимагало узагальнення, виявлення загальних закономірностей розвитку аномальних дітей, шляхів корекції і компенсації їхнього дефекту, їх реабілітації та соціальної адаптації. Під керівництвом О.І.Дячкова та при його безпосередній

участі було підготовлено і видано ряд фундаментальних наукових праць з дефектології.

Власні наукові інтереси О.І.Дячкова досить багатогранні. Йому належить близько 150 наукових праць та різних методичних розробок.

Особливої уваги заслуговує розробка О.І.Дячковим теоретико-методологічних основ сурдопедагогіки, як наукової галузі, яка пройшла тривалий і складний шлях розвитку. На основі глибокого і критичного аналізу він охарактеризував історію сурдопедагогічної теорії та практики на різних етапах розвитку суспільства. Перші теоретичні положення були висловлені ще в стародавньому світі, хоч проблема спеціально організованого навчання осіб з вадами слуху тоді ще й не стояла ні в теоретичному, ні в практичному плані. І все ж вчені намагалися визначити певні особливості психофізичного розвитку цієї категорії дітей.

В період середньовіччя суспільне становище глухонімого було досить важким. Жодних спроб, спрямованих на дальший розвиток теоретичних ідей представників античного світу, не було.

В епоху Відродження починають розвиватися швидкими темпами усі наукові галузі. Докорінні зміни сталися і в галузі виховання і навчання глухонімих дітей. Саме в цей час з'явилися перші нагони сурдопедагогічної теорії та практики. У країнах з високим рівнем розвитку економіки, науки та культури виникають перші спроби індивідуального навчання глухонімих. Найвидатнішим представником теорії і практики індивідуального навчання був Жуан Пабло Бонет. Йому належить перша наукова робота, опублікована у 1620 році в Мадриді під назвою "Про природу звуків і мистецтво навчити глухонімих говорити". Висунуті ним дидактичні положення мали виключне значення як для самої практики індивідуального навчання, так і для розвитку методичних систем навчання глухонімих дітей в цілому.

У другій половині ХУІ ст. в теорії та практиці індивідуально го навчання виникли два напрямки, що відрізнялися поглядами на місце і роль різних засобів спілкування (Л.Бульвер, Д.Уолліс, В.Гольдер, К.Дешан; Я.Гельмонт, Й.Аммен, Г.Рафель, К.Арнольдї та ін.). У багатьох роботах теоретиків ХУІ-ХУІІІ ст. основна увага зверталася на навчання глухих словесної мови.

Практика індивідуального навчання глухих (ХУІ-ХУІІІ ст.ст.) до- вела можливість і необхідність спеціально організованого навчання дітей з вадами слуху. Вона підготувала базу для виникнення спе- ціальних училищ в ряді країн світу у другій половині ХУІІІ ст., що вимагало розв'язання ряду теоретичних проблем. Характеризуючи ці проблеми, О.І.Дячков зазначав, що вони у своїй сукупності визна- чали зміст сурдопедагогіки як науки. Проте лише деякі питання знайшли часткове розв'язання наприкінці ХІХ ст. Сурдопедагогічна теорія стає ближчою до ідей загальної педагогіки. Загальні прин- ципи навчання визнаються обов'язковими в теорії і практиці навчан- ня глухих, хоч досить часто на перший план виступали вузько мето- дичні питання навчання глухонімих усної мови. Все це заважало формуванню сурдопедагогіки як науки.

Своєрідний шлях розвитку пройшла вітчизняна сурдопедагогічна теорія і практика. О.І.Дячков на основі аналізу значної кількості фактичного історичного матеріалу показав зародження перших теоре- тичних положень в Росії. Суспільне становище аномальних дітей у Київській Русі відрізнялося від Західної Європи. Характерною ри- сою слов'янських народів було людне і чуйне ставлення до ано- мальних дітей. Монастирі і церкви були основними центрами освіти, науки, медицини і опіки. При них відкривалися спеціальні будинки, в яких перебували різні категорії аномальних дітей, починаючи з Х-ХІ ст. Притулки, сирітські будинки, госпіталі, патронатування та інші форми становили своєрідну систему виховання глухонімих дітей

у Київській Русі та в Московській державі. У другій половині ХУІІІ ст в Росії з'являються перші спроби спеціально організованого навчання глухонімих. У Московському і Петербурзькому виховних будинках були невеликі групи дітей з вадами слуху. В умовах цих спеціальних груп і почали формуватися певні принципи і методи виховання глухонімих дітей, закладалися перші підвалини майбутньої сурдопедагогічної вітчизняної системи. У ХУІІІ ст. з'являються і перші спроби теоретичного обґрунтування деяких проблем глухонімоти та можливостей її компенсації. Вагомий вклад в теоретичне обґрунтування системи навчання і виховання глухонімих дітей вніс О.М.Радищев. Він виклав оригінальні думки щодо особливостей розвитку людської особистості і провідного значення в цьому процесі звукової словесної мови, про роль органів чуття, про особливості пізнавальної діяльності глухих і значення різних засобів спілкування при провідній ролі усної мови у процесі навчально-виховної роботи з ними. Погляди О.М.Радищева стали основою для теоретичного обґрунтування основних принципів системи виховання і навчання глухих дітей в Росії.

На початку ХІХ ст. виникає спеціально організоване навчання осіб з вадами слуху. Протягом ХІХ та на початку ХХ ст. у стінах училищ працювали видатні сурдопедагоги, перу яких і належать перші наукові праці в галузі сурдопедагогіки (В.І.Флері, Г.О.Гурцов, І.Я.Селезньов, О.Ф.Остроградський, І.О.Васильєв, П.Д.Єнько, М.М.Лаговський, Ф.А. і Н.О.Рау та ін.). Характерною рисою, спільною для більшості сурдопедагогів, були оптимістичні погляди на розвиток пізнавальних можливостей в умовах спеціально організованого процесу навчання, завданням якого виступає різнобічний розвиток особистості на основі оволодіння словесною мовою.

Не дивлячись на прогресивний характер теоретичних ідей вітчизняних сурдопедагогів у дореволюційний час не змогла сформува-

тися сурдопедагогіка як самостійна наукова галузь. Цьому завважало важке суспільне становище глухих, надзвичайно бідна сурдопедагогічна практика (навчанням було охоплено біля 2% нечуючих в Росії, біля 1% - в Україні), відсутність централізованого керівництва (спеціальні заклади не входили в державну систему народної освіти), вплив зарубіжних теорій тощо. Жодних наукових осередків ні в Росії, ні в Україні до революції 1917 року не існувало.

Після революції проблема навчання і виховання осіб з вадами фізичного та розумового розвитку стала державною. На перший план постала проблема розгортання мережі спеціальних закладів, а водночас з цим і розробка теоретичних положень у різних галузях дефектології. З цією метою створюються спеціальні науково-дослідні установи.

Уже в перше десятиріччя з'являється ряд праць, в яких висвітлюються наслідки експериментальної роботи та передовий досвід окремих спеціальних шкіл. По-новому розглядається проблема дитячої дефективності. Вона стала соціальною проблемою. Теоретичне обґрунтування компенсації вад фізичного та розумового розвитку дав Л.С.Виготський.

Досить своєрідними були погляди на особливості процесу навчання глухих дітей. Представники сурдопедагогічної теорії переконливо стверджували, що виховання глухої дитини нічим не відрізняється від нормальної дитини. Під впливом ідей "чистого усного методу" весь процес навчання зводився до навчання глухих усної мови і всі проблеми сурдопедагогіки полягали лише в розробці системи формування звукової мови у глухих дітей. Такий підхід істотно впливав на розуміння предмета і завдань сурдопедагогіки. Протягом тривалого часу вона розвивалася як суто методична дисципліна - "навчання техніці вимови". Навіть відомі теоретики не вважали сурдопедагогіку самостійною науковою галуззю. Про це яскраво свідчить зміст

роботи "Основи сурдопедагогіки" (М.М.Лаговський, 1929), в якій сурдопедагогіка визначається як розділ загальної педагогіки, який розробляє методи навчання глухих усної мови. Саме проти цього і виступав О.І.Дячков.

Спираючись на результати аналізу сурдопедагогічної практики, експериментальних даних про особливості психофізичного розвитку глухих дітей (Л.В.Занков, І.М.Соловйов, Ж.І.Шиф, Я.К.Цвейфель та ін.) та враховуючи гостру потребу в розробці суто педагогічних проблем, він першим показав необхідність виділення сурдопедагогіки у самостійну наукову галузь та визначив її предмет, завдання та структуру. Визначаючи завдання сурдопедагогіки, О.І.Дячков на перше місце поставив розробку мети виховання глухонімих, де передбачив фізичне, розумове, моральне, естетичне виховання та технічну освіту. Okремо виділено ним теорію навчання, куди входить визначення змісту, принципів, методів навчання основам наук та формування засобів спілкування. Одним із завдань сурдопедагогіки О.І.Дячков назвав розробку предметних методик навчання техніці мови та читання з губ. Він дав характеристику особливостей розв'язання кожного з накреслених завдань, наголосивши при цьому, що сурдопедагогіка не може і далі обмежуватися запозиченням окремих ідей із загальної педагогіки, як це було в ХІХ і на початку ХХ ст. або механічним перенесенням всього, що розробила загальна педагогіка, в теорію виховання глухонімих. Сурдопедагогіка, як підкреслив О.І.Дячков, "повинна формуватися як самостійна наукова дисципліна" в системі педагогічних наук. В своїх наступних наукових працях 50-х - 60-х років він неодноразово повертався до питань становлення і розвитку сурдопедагогіки, визначення її завдань, змісту, методів та зв'язку з суміжними науками.

Визначивши головні перспективні лінії розвитку сурдопедагогічної теорії, О.І.Дячков зробив вагомий внесок у розв'язання ря-

ду важливих проблем в галузі сурдопедагогіки.

У другому розділі - "Дослідження О.І.Дячковим основних проблем сурдопедагогіки" - висвітлюються погляди вченого на результати проведених ним експериментальних досліджень з складних і важливих питань сурдопедагогічної теорії і практики. Одним з таких вихідних питань є розуміння сутності глухонімоти та її впливу на розвиток особистості, яке по-різному розглядалося на різних етапах розвитку людського суспільства.

Протягом тривалого часу не була розкрита фізична природа глухонімоти, її справжні причини та взаємозалежність між станом слухової функції та рівнем мовного розвитку. Більшість лікарів вважали, що німота обумовлена неправильною будовою мовних органів і всі зусилля спрямовувалися на лікування мовного апарату. Першим, хто визначив залежність між слухом і мовою, був Арістотель. Причини ж виникнення первинного дефекту (глухоти) не знаходять належного відображення у трактатах відомих вчених античного світу. В епоху середньовіччя причиною глухонімоти вважалася кара божа. Лише починаючи з епохи Відродження теоретики доходять висновку, що причиною німоти є глухота (Д.Кардано, Ж.Бонет та ін.). Протягом ХІХ ст. ще більше звертається увага на залежність між станом слуху та мови. Майже всі вітчизняні сурдопедагоги підкреслювали такий взаємозв'язок. Початок ХХ ст. характеризується помітним зростанням інтересу до виявлення сутності глухонімоти та причин її виникнення. Більшість медиків та сурдопедагогів виділяють два види глухоти: вроджену і набуту. Такий поділ стає традиційним і досить розповсюдженим у світовій сурдопедагогічній теорії. Виділивши два види, дослідники значну увагу приділяли вивченню кількісного співвідношення між вродженою та набутою формами слухової патології (М.М.Лаговський, Б.С.Преображенський, Я.С.Тьомкін та ін.). Проаналізувавши в історичному аспекті наявні дані, О.І.Дячков провів експеримен-

тальне дослідження і показав, як змінилося співвідношення між вродженою та набутою глухотою, а також різними причинами її виникнення. Він довів, що переважає набута патологія слуху, яка обумовлена різними інфекційними дитячими захворюваннями. Результати дослідження показали, що переважна більшість дітей втрачають слух у ранньому віці, тобто в домовний період. Цей фактор має виняткове значення при організації процесу навчання.

Дані О.І.Дячкова були підтверджені і в експериментальних дослідженнях, проведених дещо пізніше, що свідчить про їх об'єктивність та достовірність (Ф.Ф.Рау, Л.В.Нейман, В.І.Бельтюков). Усі ці питання вивчаються і на даному етапі. Проблемі дитячої сурдоаудиології присвячено ряд наукових праць в галузі сучасної отоларингології (Г.С.Лях, А.М.Марусева, Д.І.Тарасов, О.М.Неседкін, В.П.Лебедев, О.П.Токарев та ін.). Більшість авторів виділяє не дві, а три форми ураження слуху: спадкову, вроджену та набуту. Це має важливе значення для клініко-фізіологічної характеристики кожної з них та медичних і педагогічних засобів реабілітації. За сучасними даними дещо змінилося співвідношення між різними причинами вад слуху у дітей. Найбільше місце посідає негативний вплив ототоксичних лікарських препаратів. Стосовно часу виникнення ураження слухової функції дані досить стабільні: біля 80% дітей з набутою патологією слуху втрачають слух віком до 2-х років, що обумовлює глибоку своєрідність у розвитку дитини.

Великою заслугою О.І.Дячкова є проведення спеціального експериментального дослідження з метою виявлення впливу глухонімоти на фізичний та розумовий розвиток дитини. Саме ці питання здавна привертати увагу різних фахівців. У медичній та сурдопедагогічній літературі наявні дані про фізичну неповноцінність глухонімих. О.І.Дяков вивчив найбільш показові ознаки фізичного розвитку глухої дитини у порівнянні з чуучою, простежив динаміку і зробив досить важ-

ливий педагогічний висновок про те, що глухота не робить пагубного впливу на фізичний розвиток дитини. Найвні ті чи інші відхилення обумовлені невчасним або неякісним медичним або педагогічним впливом на глуху дитину та умовами, в яких вона перебуває.

Особливу увагу О.І.Дячков звернув на вивчення стану слухової функції та динаміку розвитку слухового сприймання у глухих дітей. Він дійшов висновку, що у всіх дітей наявні залишки слуху, які необхідно розвивати як в умовах сім'ї, так і в спеціальних навчально-виховних закладах. Ці результати послужили вихідним теоретичним положенням для проведення подальших досліджень у 60-90-х роках (Т.О.Власова, Ф.Ф.Рау, Л.В.Нейман, Н.Ф.Слезіна, О.П.Кузьмичова), якими повністю стверджені висновки О.І.Дячкова і докорінно перебудовано роботу з цього розділу у всіх типах спеціальних закладів.

Досить важливим аспектом дослідження О.І.Дячкова було вивчення впливу глухоти на розвиток осіб з вадами слуху. Він піддав різкій критиці реакційні теорії, які заперечували можливість розумового розвитку глухонімих (Амман, Ешке, Лінднер, Гекслі та ін.) та теоретично обґрунтували їхню неповноцінність (Барчі, Целе, Томсон, Хеек). О.І.Дячков показав, що наперекір цим поглядам з давніх пір висловлювалися і прогресивні думки. Особливу увагу він приділив аналізу теоретичних положень О.М.Радищева та вітчизняних сурдопедагогів. Характеризуючи російську систему навчання глухих, О.І.Дячков наголосив, що "основне і головне в її високогуманній і прогресивній спрямованості, в її тенденції познати справжню віру в пізнавальні можливості глухої дитини з забезпеченням умов для максимального її розвитку в процесі навчання". Продовжуючи і розвиваючи оптимістичні погляди на можливості розвитку дітей з вадами слуху, О.І.Дячков зробив вагомий внесок у розробку даної проблеми. У своїх наукових працях він дав теоретичне обґрунтування ролі спадковості, середовища і виховання в формуванні особистості глухої да-

тини. Для ствердження теоретичних положень О.І.Дячков провів експериментальне дослідження з метою вивчення особливостей розумового розвитку глухих дітей у процесі навчання. Для цього він вважав найбільш показовим формування математичних понять. На основі дослідження ним зроблений висновок, що глухота, як патологічне явище, вносить глибоку своєрідність у розвиток особистості. Організоване навчання і виховання є єдиним фактором повноцінного розвитку розумових сил і здібностей глухої дитини на основі оволодіння словесною мовою як засобом спілкування і розвитку мислення.

Визначення особливостей навчання глухих дітей і стало предметом подальших досліджень О.І.Дячкова. Значне місце у його наукових працях посідає обґрунтування спеціальної дидактики, її завдань та змісту. Йому належить першість у висвітленні ряду проблем з даного розділу.

Першочерговим завданням О.І.Дячков вважав визначення мети процесу навчання глухих, яка на різних етапах розвитку сурдопедагогічної теорії і практики ставилася по-різному. Проте в більшості випадків основним завданням вважалося формування словесної мови у глухонімих дітей. О.І.Дячков переконливо довів, що завданням процесу навчання є всебічний розвиток особистості глухої дитини на основі мобілізації компенсаторних можливостей і подолання наслідків глухоти. Виходячи з цих завдань процесу навчання, він висвітлив його особливості та закономірності, зробивши критичний аналіз усіх відомих на той час педагогічних систем навчання глухих.

Розглядаючи зміст, принципи та методи навчання глухих дітей, він застерігав сурдопедагогів від механічного перенесення досягнень загальної педагогіки у розв'язання цих питань. Працюючи протягом багатьох років над різними проблемами спеціальної дидактики, О.І.Дячков показав особливості реалізації загальних дидактичних принципів та використання загальних методів у процесі навчання глу-

хих. Водночас ним доведена необхідність і дане теоретичне обґрунтування спеціальних дидактичних принципів та методів навчання. Вони обумовлені не лише науковими роздумами вченого, а є результатом глибокого аналізу сурдопедагогічної практики, виявлення певних у ній недоліків та прагнення удосконалити процес навчання глухих дітей. Слід відмітити, що дальший розвиток сурдопедагогічної теорії здійснюється саме в такому аспекті.

Значна увага в наукових працях О.І.Дячкова приділена організаційним формам навчання. Його великою заслугою є визначення основних типів уроків із загальноосвітніх предметів у спеціальній школі глухих та висвітлення особливостей кожного з них. Типологія уроків, запропонована О.І.Дячковим, повністю співзвучна з класифікацією уроків В.О.Онищука, обґрунтованою дещо пізніше стосовно масової школи. Така спільність точок зору свідчить про об'єктивність та реальність визначення провідних типів уроків залежно від дидактичної мети.

Висновки, зроблені О.І.Дячковим з основних питань спеціальної дидактики, стали надбанням сурдопедагогічної теорії і не втратили значення і нині.

Одним із завдань сурдопедагогічної науки О.І.Дячков вважав розробку конкретних методик вивчення з глухими учнями різних навчальних предметів. Протягом багатьох років він проводив експериментальні дослідження з даної проблеми і вніс неоцінний вклад у становлення спеціальних методичних дисциплін. Об'єктом вивчення він обрав математику. Цей навчальний предмет посідав значне місце у змісті навчання глухих на всіх етапах розвитку системи спеціальних навчально-виховних закладів. Проте протягом тривалого часу в сурдопедагогічній теорії не було висвітлено ні специфічних завдань цього предмета, ні особливостей методики його вивчення. Першу таку спробу зробив О.І.Дячков. У 1943 році вийшла з друку підготовлена

ним "Методика преподавания арифметики в школе глухонемых". Через 10 років видано значно доповнений посібник для студентів педагогічних вузів та вчителів шкіл глухонімих. У ньому викладені важливі теоретичні положення, що значно збагатили сурдопедагогічну практику, та висвітлена методика вивчення усіх основних розділів з математики в школі глухих. У даний час посібник став бібліографічною рідкістю, хоч не втратив свого значення і може бути настількию книгою для сурдопедагогів.

О.І.Дячков простежив процес формування у глухих різних вікових категорій математичних понять про форму та величину предметів, розкрив особливості кількісних, часових та просторових уявлень. При цьому значний інтерес становлять його дані про вплив засобів спілкування і, зокрема, мови жестів на оволодіння математичними поняттями. Він показав, що соціальне середовище, де наявна досконала мова жестів, створює більш сприятливі умови для формування узагальнюючих математичних понять, а отже і для розвитку глухих. Проте відсутність словесної мови значно обмежує можливості і "оволодіння арифметичними знаннями та уміннями немислиме поза розвитком у глухонімих учнів словесної мови". Розроблені О.І.Дячковим методичні рекомендації, конкретні види і форми роботи широко використовуються і нині сурдопедагогами України.

У третьому розділі - "Вплив О.І.Дячкова на становлення і розвиток сурдопедагогіки в Україні" - висвітлено різні аспекти надання допомоги О.І.Дячковим у підготовці науково-педагогічних кадрів, проведенні українськими вченими експериментальних досліджень, підвищенні майстерності сурдопедагогів-практиків. Очолюючи протягом тривалого часу Науково-дослідний Інститут дефектології, він координував та спрямовував розвиток дефектології у всіх колишніх республіках. Завдяки енергійній діяльності О.І.Дячкова, його прагненню до співдружності, бажанню піднести розвиток дефектологічної нау-

ки на вищий рівень, залучити до розв'язання основних проблем широке коло науковців досить результативно розвивалася теорія і практика навчання та виховання аномальних дітей в Україні в 50-70 роках. Саме в цей час створилися кваліфіковані наукові колективи у різних галузях дефектології. Майже всі їх працівники готували та успішно захищали кандидатські дисертації в стінах Науково-дослідного Інституту дефектології. Безпосереднє керівництво їх роботою здійснювали провідні вчені цього Інституту.

О.І.Дячков порушив багато важливих і актуальних проблем сурдопедагогічної теорії та практики. Значну частину з них, під його безпосереднім впливом, а іноді і прямим керівництвом, розробляли сурдопедагоги України. В першу чергу це стосується проблеми компенсації глухоти. Розробкою цих питань в Україні займався М.Д.Ярмаченко. Високо оцінюючи вихідні теоретичні положення О.І.Дячкова, він дав глибоке науково-теоретичне обґрунтування компенсації вад слуху та подолання наслідків глухоти.

Розглядаючи питання про особливості розвитку осіб з вадами слуху, О.І.Дячков виклав своєрідні погляди на міміко-жестикуляційну мову як специфічний засіб спілкування, показавши роль мови жестів у процесі навчання та її взаємозв'язок з словесною мовою.

Під впливом О.І.Дячкова український сурдопедагог Р.Г.Краєвський підготував спеціальний навчальний посібник, де дав ґрунтовну характеристику жестових знаків безпосередньої та опосередкованої символіки.

Аналізуючи процес формування словесної мови у глухих дітей, О.І.Дячков вважав, що в навчально-виховному процесі необхідно використовувати усі її види (усну, писемну, дактильну), кожен з яких розвивається за своїми закономірностями і має істотні особливості. Ці теоретичні положення одержали дальше обґрунтування в системі експериментальних досліджень, проведених відомим сурдопедагогом

України А.М.Гольдберг. Вивчивши особливості оволодіння глухими учнями писемною мовою, вона розробила шляхи удосконалення та показала значний вплив її на розвиток особистості глухої дитини.

Значну питому вагу у творчій спадщині О.І.Дячкова має висвітлення історії розвитку сурдопедагогічної теорії та практики. Під впливом його поглядів та під його безпосереднім керівництвом питання історії навчання і виховання нечуючих почали розроблятися і в Україні. Результати проведеного М.Д.Ярмаченком дослідження опубліковані в ряді його наукових праць.

Велике місце серед різних наукових проблем у педагогічній спадщині О.І.Дячкова посідають питання вивчення глухими учнями математики. Okремі аспекти даної проблеми знайшли дальше обґрунтування та висвітлення у наукових роботах українських вчених (П.Г.Гуслистого, Е.П.Грози). Ними значно доповнені основні теоретичні положення стосовно особливостей засвоєння глухими учнями математичних знань. Деякі методичні рекомендації О.І.Дячкова та розроблена ним система методичних прийомів була використана і перевірена в умовах роботи допоміжних шкіл України (В.І.Басюра, О.І.Ляшенко).

Багато уваги у науковій тематиці О.І.Дячкова приділено питанням спеціальної дидактики. Значний акцент у його працях зроблено на необхідності широкого використання різних видів предметно-практичної діяльності глухих учнів. Ці положення знайшли подальше теоретичне обґрунтування у фундаментальних дослідженнях С.О.Зикова та його співробітників. Активну участь у проведенні таких досліджень в спеціальних школах України (Білоцерківській, Дніпропетровській, Житомирській, Київській та Харківській) взяли К.Д.Бойко, Е.П.Гроза, І.І.Двигун, Н.Ф.Засенко, М.Д.Ярмаченко. Вагомий внесок у розробку проблеми предметно-практичної діяльності глухих учнів зробили сурдопедагоги України: на історичному матеріалі – Г.М.Коберник, природничому – Засенко Н.Ф., географічному – Ступнікова Л.С. та ін.

Одним з аспектів наукової роботи О.І.Дячкова була проблема виховання глухих учнів. Він визначив його завдання, зміст та особливості проведення виховної роботи з учнями в спеціальних школах-інтернатах. Проблема виховання учнів з вадами слуху є однією з найбільш актуальних і складних у сурдопедагогічній теорії та практиці і нині. В Україні питаннями виховання глухих займається І.П.Колесник. Результати проведених ним досліджень опубліковані в його наукових працях. Він дав теоретичне обґрунтування та висвітлив шляхи здійснення комплексного підходу до виховання глухих учнів.

Значну увагу приділяв О.І.Дячков підготовці дефектологічних кадрів. Ним видано ряд підручників та навчальних посібників, якими протягом тривалого часу користувалися студенти усіх дефектологічних факультетів, в тому числі й України. Основні теоретичні положення, висвітлені в них, не втратили значення і в наш час.

О.І.Дячков підтримував безпосередній зв'язок з дефектологами України (проведення педагогічних читань, нарад, семінарів, науково-практичних конференцій тощо).

Розвиток дефектології і, зокрема сурдопедагогіки в Україні нерозривно пов'язаний з педагогічною діяльністю видатного вченого О.І.Дячкова.

Результати проведеного нами дослідження дають підстави для таких висновків:

1. Вивчення педагогічної спадщини О.І.Дячкова, аналіз його наукових праць свідчить про багатогранність його інтересів у галузі дефектології. Проте провідне місце у його наукових дослідженнях посідають питання виховання та навчання глухих дітей. О.І.Дячков вніс неочінуваний вклад у розвиток сурдопедагогічної теорії.

2. Діяльність О.І.Дячкова припадає на той період, коли здійснювалося становлення дефектологічної науки. О.І.Дячков першим переконливо довів необхідність виділення сурдопедагогіки у самостійну

наукову галузь, визначивши і теоретично обґрунтувавши її предмет, завдання, структуру та зв'язок з іншими науковими галузями. Це послужило основою для цілеспрямованої розробки усіх важливих проблем у галузі сурдопедагогіки.

3. Одним з вихідних принципово важливих питань було і є розуміння причин виникнення патології слуху та її впливу на розвиток особистості. О.І.Дячков провів експериментальне дослідження з метою визначення основних видів стійких порушень слуху у дітей, часу та причин ураження слухової функції і їх впливу на фізичний та розумовий розвиток дитини. На основі одержаних даних він піддав різкій критиці реакційні теорії щодо можливостей розвитку глухих і зробив надзвичайно важливий висновок про те, що глухота обумовлює особливість психічного розвитку дитини, але не робить пагубного впливу на показники її фізичного стану і не виступає перешкодою для розумового розвитку. Ці висновки послужили теоретичною основою для перегляду поглядів на завдання процесу навчання глухих, визначення його специфіки, створення системи освіти і розробки її змісту.

4. Протягом тривалого часу основна увага в сурдопедагогічній теорії приділялася формуванню у глухих дітей усної мови, навчанню читанню з губ, розвитку слухового сприймання. Питання змісту, принципів, методів та форм навчання не були предметом спеціальних досліджень. О.І.Дяčkova правомірно можна назвати основоположником спеціальної дидактики. Він обґрунтував необхідність даного розділу в сурдопедагогіці, визначив його конкретні завдання та зробив вагомий внесок у їх розв'язання. О.І.Дячков довів, що завданням процесу навчання є всебічний розвиток особистості глухої дитини на основі мобілізації компенсаторних можливостей і подолання наслідків глухоти. Ним показана специфіка реалізації загальних дидактичних принципів та визначені суто спеціальні, обумовлені особливостями контингенту учнів та специфікою процесу навчання. О.І.Дячков перший здійснив кла-

сифікацію уроків у школі глухих, яка визнається і нині. Розглядаючи методи, він обґрунтував необхідність виділення загальних, часткових (окремих) та специфічних, що не втратило значення і зараз.

5. Великою заслугою О.І.Дячкова є визначення особливостей навчання глухих учнів математиці. Він вважав, що саме засвоєння математичного матеріалу є найбільш виразним показником можливостей розвитку глухих учнів. О.І.Дячкову належить першість у підготовці навчально-методичних посібників з математики, де висвітлені види і форми роботи, які і зараз використовуються у сурдопедагогічній практиці.

6. З ім'ям О.І.Дячкова, як видатного вченого, безпосередньо пов'язане становлення та розвиток сурдопедагогіки в Україні. Під його керівництвом проводилися експериментальні дослідження в Україні і готувалися дисертаційні роботи. Він порушив багато актуальних проблем, які в подальшому успішно розроблялися науковцями України. О.І.Дячков є автором ряду навчально-методичних посібників та підручників, якими і зараз користуються студенти-дефектологи, в тому числі і в Україні. Він брав безпосередню участь у проведенні науково-практичних конференцій, педагогічних читань та республіканських нарад дефектологів.

7. Педагогічна спадщина О.І.Дячкова охоплює важливу ділянку вітчизняної сурдопедагогіки, збагачує сурдопедагогічну науку цінними даними, які можуть бути творчо використані і при розв'язанні сучасних актуальних педагогічних проблем.

Проведене нами дослідження не претендує на повне і всебічне висвітлення даної теми. Багатогранна педагогічна спадщина О.І.Дячкова заслуговує дальшого вивчення з метою творчого її використання.

За матеріалами дослідження опубліковані такі роботи:

1. Педагогічна спадщина О.І.Дячкова. Вісник Академії педагогічних наук України. Педагогіка і психологія № 3 (4), 1994. - С.137-143.

2. Проблема розвитку глухих дітей у педагогічній спадщині О.І.Дячкова. Книга: Ментальність, духовність, саморозвиток особистості /Тези доп. та матеріали Міжнарод.конф. - Київ-Луцьк, 1994.- П 4., П розділ, С.367-369.

3. Питання дидактики у творчій спадщині О.І.Дячкова. Книга: Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин. /Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конф. - Київ, 1994. - С.170-172.

А Н Н О Т А Ц И Я

Едіменко Н.В.Теоретические проблемы сурдопедагогика в творческом наследии А.И.Дьячкова.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.08 - специальная педагогика.Украинский государственный педагогический университет им.М.П.Драгоманова, 1994.

В работе освещаются результаты анализа педагогического наследия выдающегося сурдопедагога 40-70-х годов XX ст.А.И.Дьячкова, имя которого известно во многих странах мира. На основе большого фактического материала раскрывается вклад А.И.Дьячкова в становление и развитие сурдопедагогика как науки, характеризуются его взгляды на сущность глухонемой и ее влияния на формирование личности глухого ребенка. Освещаются теоретические основы специальной дидактики и методики обучения глухих детей, разработанные А.И.Дьячковым, и показывается значимость его творческого наследия для современной сурдопедагогической теории и практики.

Efimenko N.V. Theoretical problems of deaf mute pedagogics in the creative heritage of A.I.Dyachkov.

Dissertatin for the searching of the scientific degree of the candidate of pedagogical sciences. Speciality 13.00.03 - special pedagogics. Ukrainian State Pedagogical University named by M.Dragimanov, Kiev, 1994.

This dissertation clears up the results of the pedagogical heritage of the famous scientist in the sphere of pedagogics of deaf mute persons in the 40-70 years of the XX century A.I.Dyachkova, whose name is well known in many countries of the world. On the ground of real facts there shows the contribution of A.I.Dyachkov in the development of this branch of science, there's done the characteristic of his views on the nature of deafness and its influence on the formation of the deaf mute child. There clears up the theoretical grounds of the special education of deaf mute children, which were worked by A.I.Dyachkov and show the sence of his creative heritage for the modern science.

Ключові слова: глухонімота, причини глухоти, проблема компенсації, особливості розвитку, сурдопедагогіка, спеціальна дидактика.

Підписано до друку 23.II.1994 р.Об.І,2.Формат 60x84 I/I6.

Друк офсетний.Тир.100.Зам.319.Безплатно.

ЛОД УДПУ ім. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

HB 31.370

AV 31.370